

Türkçe ve Kazakça İşaret Sözcüklerinin Karşılaştırmalı Araştırması^{1,2,3}

Izumi Nishioka

Anahtar sözcükler: Türkçe, Kazakça, işaret sözcükleri, mesafe şartı, söylemsel şart

0. Giriş

Türkçe işaret sözcük dizgesi 3 kökten oluşmaktadır. Bunlar *bu*, *şu* ve *o*'dur. Öte yandan, Yeni Uygurca'da ve Özbekçe'de olduğu gibi, Kazakça'da en az 6 köklü işaret sözcüğü vardır. Bu çalışmada iki dilin işaret sözcüklerinin işlevleri karşılaştırılıp, Kazakça işaret sözcük dizgesinin Türkçe'ninkinden nasıl farklı ve benzer olduğu gösterilecektir.

Veri tabanı olarak, ilk önce Hayasi'nin (1988, 2004)'teki Türkçe işaret sözcükleriyle ilgili çalışmasına bakılacaktır. Kazakça hakkında ise, benim 2003-2004 yıllarında Japonya ve Kazakistan'da yaptığım araştırmalardan elde ettiğim veri tabanı çözümlenecektir.⁴

1. Türkçe İşaret Sözcükleri: Hayasi (1988, 2004)

Türkçe işaret sözcükleri *bu*, *şu* ve *o* (1)'de görüldüğü gibi, hem adıl, hem sıfat, hem de kök olarak kullanılmaktadır.

¹ Bu makale 2005 yılında Şanlıurfa Harran Üniversitesi'nde yapılan 14'üncü Ulusal Dilbilim Kurultayı'nda verdiğim bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

² Tooru HAYASI öncülüğünde hazırlanan "Mechanism of contact and change in Turkic languages" projesi (#14201019), ve Izumi NISHIOKA öncülüğünde hazırlanan "Modern Türk dillerinin çok sayılı işaret sözcüklerinin kullanım koşullarıyla ilgili söylem yapısı üzerindeki araştırma" projesi (#17720087) içerisinde yer alan bu çalışmam Japonya Eğitim Bakanlığı'nın *İlmi Araştırma Yardım Bağışı* tarafından desteklenmiştir. Yardımlarına sonsuz şükranlarımı sunarım.

³ Makalemi hazırlamamda yardımcı olan Özlem İnce Tekeş ve Nadir Onüç'e şükranlarımı ve minnetlerimi sunarım.

⁴ Kazakça araştırması için özellikle Elyar Qajıtay'dan yardımını aldım. Elyar Qajıtay 1975 yılında Çin Cumhuriyeti Ürümqi Şehri'nde doğmuştur. Yardımlarına sonsuz şükranlarımı sunarım.

(1) Türkçe işaret sözcükleri

Adıl	_-NOM (- φ)	bu	o	şu
	_-ACC (-u)	bun	on	şun
	_-DAT (-a)			
	_-ABL (-dan)			
	_-GEN (-un)			
	_-LOC (-da)			
Sıfat		bu	o	şu
		böyle	öyle	şöyle
Zarf		böylece	öylece	şöylece
Yer ismi		bura	ora	şura

Hayasi'nin (2004)'teki çalışmasına göre, Türkçe işaret sözcüklerinden *bu* ve *o* köklü sözcüklerin kullanımı mesafe koşuluyla ilgilidir. Ancak, bu koşul *şu* köklü sözcüklerin kullanımıyla ilgili değildir. Yani, *şu* köklü işaret sözcükleri kullanılırken, göndergenin uzaklığı düşünülmez.

(2) Hayasi (2004: 54)

Hayasi'nin (2004)'teki çalışmasında *şu*'nun işlevi (3)'teki gibi anlatılmaktadır.

(3) Hayasi (2004: 53)

Şu köklü işaret sözcükleri, dinleyicinin henüz farkına varmadığı bir nesne (veya kişiye, olaya) dinleyicinin dikkati çekilerek o nesnenin (veya kişinin,

olayın) konuşma ortamına getirilmesi istendiğinde kullanılır.

Bu ifadenin doğruluğunu (4)'le (5) arasındaki fark gösterir. (4)'te *şu* işaret sözcüğü konteksiz kullanılıp, ondan sonra gelen “Anneni meraklandırma” tümcesine işaret etmektedir. (5)'te ise, önceden söylenen ‘kitab’a *şu*’yla işaret edilmemektedir. (6)’dan (8)’e kadar kullanılan *şu*’nun konuşma alanındaki nesne gösteren hareketle söyleme yeni bir göndergeyi getirmesi belirtilmektedir.

(4) Hasan’a şunu söyleyeceğim, “Anneni meraklandırma.” (Hayasi, 1988: 234)

(5) A: Sizin okumak istediğiniz kitabı getirdim. Buyurun.

B: Bunu/Onu/*Şunu acaba ne zamana kadar ödünç alabilirim? (Hayasi, 1988: 234)

(6) *Buna/*Ona/Şuna bak, Hasan geliyor. (Hayasi, 1988: 234)

(7) *Bu/*O/Şu suratının haline bak. Ne hale gelmiş? (Hayasi, 1988: 235)

(8) *Bu/*O/Şu bizim arabayla gidelim. (Hayasi, 1988: 235)

2. Kazakça İşaret Sözcükleri

(9)'da görüldüğü gibi, Kazakça işaret sözcükleri *bul*, *ol*, *sol*, *osî*, *minaw*, *anaw* hem adıl, hem sıfat, hem de kök olarak kullanılmaktadır.⁵

⁵ Şimdiki Kazakça harflerinin bu makaledeki çevriyazısı aşağıdaki gibidir.

‘i’=ı, ‘Ÿ’=ü, ‘e’=e, ‘ə’=ä, ‘ö’=ö, ‘a’=a, ‘o’=o, ‘Ÿ’=u, ‘ı’=ı, ‘п’=p, ‘б’=b, ‘т’=t, ‘д’=d, ‘к’=k, ‘г’=g, ‘к’=q, ‘ғ’=ğ, ‘ф’=f, ‘в’=v, ‘с’=s, ‘з’=z, ‘ш’=ş, ‘ж’=ž, ‘ч’=ç ‘x’=x, ‘л’=l, ‘м’=m, ‘н’=n, ‘р’=r, ‘й’=y, ‘y’=w, uw, üw

(9) Kazakça işaret sözcükleri

Adıl	_NOM (φ)	bul	ol	sol	osī	mīnaw	anaw
	_ACC (nī)	bu	o	so	osī	mīna	ana
	_ABL (dan)						
	_GEN (nīŋ)						
	_DAT (ğan)						
	_LOC (da)	bun	on	son	osīn	mīna	ana
Sıfat		bul	ol	sol	osī	mīnaw	anaw
		bunday ⁶	onday	sonday	osīnday	mīnanday	ananday
		bīlay	olay	solay	osīlay		
		(bulay)					
Zarf		bīytīp ⁷	uytīp	suytīp	östīp	bīytīp	uytīp

Kazakça işaret sözcükleri hakkında Ğılaźden Osman (1982), Mırzatay Serġaliyev (1992), İsqaqov (1991) ve Zhang (2004)'ün çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlisi Zhang (2004)'tür. alışmasına göre, Kazakça işaret sözcükleri masafe koşuluna göre üçe bölünür.

(10) Kazakça işaret sözcükleri (Zhang: 2004)

yakın	uzak	daha uzak
bul	ol	—
mina	ana	—
osī	sol	—
mīnaw	anaw / ānīw / sonaw	
osīnaw	—	—
mīne	āne	—
—	ālgı	—

Zhang bu işaret sözcüklerinin hepsinin kullanılışını örnek göstererek detaylıca ifade etmiştir. Ancak, önceden yapılan diġer çalışmalar gibi, konuşma alanında göndergenin görülüp görülmediğini göstermediğinden dolayı, Kazakça işaret sözcüklerinin temel işlevleri ve dizgesini tamamen açıklayamamıştır.

⁶ 'bunday, onday, ... ', 'bīlay, olay, ... ' = 'böyle, şöyle, öyle.'

⁷ 'bīytīp, uytīp, ... ' = 'böylece, şöylece, öylece.'

Bu çalışmada Kazakça işaret sözcüklerinin kullanımı ikiye ayrılır. Biri konuşma alanında göndergenin görüldüğü durumdaki kullanımudur. Bu kullanıma “deictic use” denir. Diğeri, konuşma alanında göndergenin görülmediği durumdaki kullanımudur. Bu kullanıma da “non-deictic use” denir. Bölüm 2.1’de “deictic use” incelenecek, daha sonra bölüm 2.2’de “non-deictic use” incelenecektir.

2.1. Deictic Use

2.1.1. Mesafeye Göre Sınıflandırma

(11)’deki örnek, konuşmacının kendi elinde tuttuğu, ya da kendisinin hemen yanında olan göndergeye işaret ettiğinde söylenen söylemdir.

(11) a. bu/*o/mīna/*ana/osī/*so-nī al-amīn
DEM-ACC al-PRE.1.SG
“Bunu alırım.”

b. bul/*ol/mīnaw/*anaw/osī/*sol kitab-tī al-amīn
DEM kitap-ACC al-PRE.1.SG
“Bu kitabı alırım.”

Böyle durumda *bul*, *mīnaw* ve *osī* köklü işaret sözcükleri kullanılır.

Öte yandan, (12)’deki örnek göndergenin konuşmacıdan uzak olup dinleyiciye yakın olduğu durumda söylenen söylemdir.

(12) a. *bu/o/*mīna/ana/*osī/so-nī al-amīn
DEM-ACC al-PRE.1.SG
“Onu alırım.”

b. *bul/ol/*mīnaw/anaw/*osī/sol kitab-tī al-amīn
DEM kitap-ACC al-PRE.1.SG
“O kitabı alırım.”

Böyle durumda, *ol*, *anaw* ve *sol* köklü işaret sözcükleri kullanılır.

(13) ise, göndergenin hem konuşmacıdan hem de dinleyiciden uzak olduğu

durumlarda söylenen söylemdir.

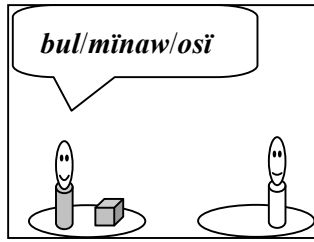
(13) a. *bu/ö/*mīna/ana/*osī/so-ğan şığ-amīn
DEM-DAT çık-PRE.1.SG
“Ona çıkarım.”

b. *bul/ol/*mīnaw/anaw/*osī/sol taw-ğa şığ-amīn
DEM tağ-DAT çık-PRE.1.SG
“O dağa çıkarım.”

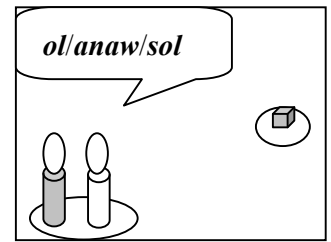
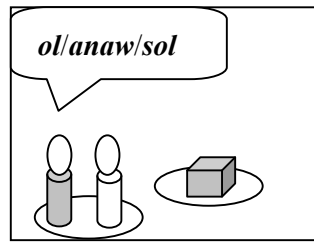
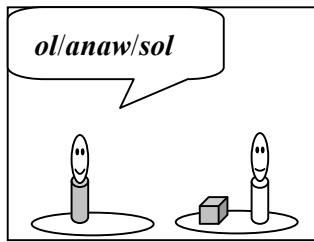
Böyle durumda da, yine *ol*, *anaw* ve *sol* köklü işaret sözcükleri kullanılır.

Yukarıdaki örneklerden aldığımız veriye göre, Kazakça işaret sözcüklerinin “deictic use”daki işlevleri (14)’teki gibi özetlenir.

(14) *bul* / *mīnaw* / *osī*: konuşmacıya yakın göndergeye işaret eder.
ol / *anaw* / *sol*: konuşmacıdan uzak göndergeye işaret eder.

A) konuşmacıya yakın gönderge

B) konuşmacıdan uzak göndergeye işaret eder

Aşağıda yakınlık gösteren *bul*, *mīnaw*, *osī* köklü ve uzaklık gösteren *ol*, *anaw*, *sol* köklü işaret sözcükleri arasındaki farklılıklar çözümlenecektir.

2.1.2. *Bul/Minaw/Osı* Arasındaki Farklar

(15)'teki örnek, konuşmacılar masanın etrafında oturup karşılaştıklarında yapılan bir söylemdir. Konuşmacıların arası yakındır. Masanın üstünde birkaç gönderge vardır. Konuşmacıların ikisi de göndergelere dokunabilir.

(15) A: qaysi-ni žaqsi kör-esiñ?

hangi-ACC sev-PRE.2.SG

“Hangisini seversin?”

B: <Kendi elinde olan gönderge,ye işaret ederek>

*bu/*o/mīna/*ana/*so/?osī-nī.

DEM-ACC

bul/*ol/?mīnaw/*anaw/?osī/*sol žaqsi.

DEM

güzel

“Bu_inu severim. Bu_i güzel.”

A: <Konuşmacı B'nin seçtiği göndergeden diğeri_jni eline alıp işaret ederek.>

*bu/*o/mīnaw/*anaw/*so/*osī ūi?

DEM

PART

“Bu_j nasıl?”

B: <Kendisinin ilk önce seçtiği gönderge,ye işaret ederek>

žoq. *bu/*o/*mīna/*ana/osī/*so-nī.

hayır DEM-ACC

“Yok, bu_inu severim.”

Bu örnekten *mīnaw*'ın bir göndergeye iki kez işaret etmemesi görülmektedir. Üstelik, *mīnaw* tarafından söyleme yeni getirilmiş olan göndergeye sonraki söylemde *bul* tarafından işaret edildiği görülmektedir. Söylem dizisinde birkaç gönderge olduğunda onlardan birini seçip göstermek için *osī* işaret sözcüğünün kullanıldığı da ortaya çıkmıştır. Bu bulgular (16)'daki gibi saptanır.

(16) Yakın göndergeye işaret eden Kazakça işaret sözcüklerinin işlevleri:

mīnaw: söyleme yeni bir gönderge getirir.

bul: önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye işaret eder.

osī: önceden söyleme getirilmiş olan göndergelerden birini seçip işaret

eder.

2.1.3. *Ol/Anaw/Sol* Arasındaki Farklar

(17)'deki örnek (15)'e benzeyen bir söylemdir. Ancak, (15)'le (17)'nin arasındaki tek fark, (17)'de göndergelerin hepsinin konuşmacılardan uzak olmasıdır.

(17) A: qaysī-nī žaqsī kōr-esiñ?

hangi-ACC sev-PRE.2.SG

“Hangisini seversin?”

B: *bu/*o/*mīna/ana/*osī /*so -nī.

DEM-ACC

*bul/ol/*mīnaw/*anaw/*osī/?sol žaqsī.

DEM

güzel

“O_inu severim. O_i güzel.”

A: *bu/*o/*mīnaw/anaw/*osī /*so šī?

DEM

PART

“O_j nasıl?”

B: žoq. *bu/*o/*mīna/*ana/*osī/so-nī.

hayır DEM-ACC

“Yok, o_inu severim.”

Uzak göndergeye işaret eden Kazakça işaret sözcüklerinin işlevleri (18)'deki gibi saptanır.

(18) Uzak göndergeye işaret eden Kazakça işaret sözcüklerinin işlevleri:

anaw: söyleme yeni bir gönderge getirir.

ol: önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye işaret eder.

sol: önceden söyleme getirilmiş olan göndergelerden birini seçip işaret eder.

2.2. Non-Deictic Use

Bu bölümde “non-deictic use”, yani, konuşma alanında gönderge görülmediği takdirdeki Kazakça işaret sözcüklerinin kullanımı gösterilecektir.

“Non-deictic use” yine ikiye ayrılır. Biri, kendisinden önce göndergesini bildiren dilsel ifadeye ihtiyacı olmayan işaret sözcüklerinin kullanımınıdır. Kolaylık için bu kullanıma “bağımsız kullanım (independent use) ” diyelim. Diğeri ise, kendisinden önce göndergesini bildiren dilsel ifade olmazsa kullanılmayan işaret sözcüklerinin kullanımınıdır. Bunu da “gönderimsel kullanım (anaphoric use)” diye adlandırılır.

2.2.1. Bağımsız Kullanım: *Anaw*, *Mīnaw*

Örnek (19) ve (20)’nin ikisi de kontekstsiz söylenebilir.

- (19) a. keşe toy-da kör-gen *bul/*ol/*mīnaw/**anaw**/*osī/*sol
dün düğün-LOC gör-PART DEM
qız-dīñ at-ī kim (e-di) ?
kız-GEN ad-POS.3.SG kim (i-PAST.3.SG)
“Dün düğünde gördüğümüz o kızın adı ne (idi)?”

- (20) *bul/*ol /*mīnaw/**anaw**/*osī/*sol is qanday bol-dī?
DEM iş nasıl ol-PAST.3.SG
“O iş nasıl oldu?”

Konuşmacı bu tümceleri söylerken, dinleyici de *anaw*’ın işaret ettiği nesneyi daha önceden beri bilmiş olması lazım. Bu örneklerde *anaw*’ın göndergesi ne ondan önceki söylemde bulunur, ne ondan sonradaki söylemde bulunur. Bu yüzden, *anaw*’ın işaret ettiği nesne konuşmacıların paylaştığı bilgide bulunduğu saptanmalıdır. Bu örneklerden *anaw*’ın işlevinin konuşmacıların paylaştığı bilgideki göndergeyi söyleme getirmek olduğu belli olmaktadır.

- (21) **anaw**: konuşmacıların paylaştığı bilgideki göndergeyi söyleme getirir.
(Öncesinde dilsel ifadenin gelmesine gerek yok, söylem dışındaki göndergeye işaret eder.)

Anaw’ın işlevi (19)’daki örnekle belirtilir.

- (19) b. keşe toy-da ädemi bir qız bol-ğan e-di ğoy.
dün düğün-LOC güzel bir kız ol-PART i-PAST.3.SG ya
*bul/ol/*mīnaw/*anaw/*osī/sol qız-dīñ at-ī alma.
DEM kız-GEN ad-POS.3.SG Alma
“Dün düğünde güzel bir kız vardı ya. O kızın adı Alma.”

Bu örnekte odaklanan göndergeye (yani ‘*ädemi bir qız*’a), konuşmacıyla dinleyicinin paylaşımı olduğu halde *anaw*’la işaret edilemez. Bunun sebebi ilk önce göndergesinin ‘*ädemi bir qız*’ ad öbeğiyle söyleme getirildiği, ve ikinci kez işaret sözcüğü tarafından gösterildiğidir. Bu yüzden, *anaw*’ın konuşmacıyla dinleyicinin paylaştığı bilgidен söyleme henüz getirilmiş olmayan göndergeye işaret ettiği bilinmektedir. Aynı zamanda, daha önceden söyleme getirilmiş olan gönderge *anaw*’dan başka işaret sözcükleri tarafından gösterilmektedir.

Mīnaw da *anaw* gibi öncesinde dilsel ifade olmadığı durumda kullanılabilir. Fakat, *anaw*’dan farklı olması, *mīnaw*’ın göndergesinin sonradan dilsel ifadeyle belirtilmiş olmasıdır. Örneğin, aşağıda (22) numaralı örnekte *mīnaw* kendisinden önceki göndergenin dilsel ifadeyle gösterilmesini istememektedir. Ancak kendisinden sonra göndergenin, yani ‘*şeşeñdi alandatpa*’ tümcesinin gelmesini istemektedir.

- (22) sağan ?bul/*ol/mīnaw/*anaw/?osī/*sol söz-di ayt-īp
sana DEM söz-ACC söyle-CONV
qoy-ayım: şeşe-ñ-di alandat-pa.
koy-IMP.1.SG anne-POS.2.SG-ACC meraklandır-NEG.IMP2.SG
“Sana şu sözü söyleyeyim: anneni meraklandırma.”

Bu yüzden *mīnaw* köklü işaret sözcüklerinin göndergesinin dilsel ifade olmaması ve dinleyici için yeni bir bilgi olması gerekmektedir.

- (23) *mīnaw*: söyleme yeni bir gönderge getirir.

2.2.2. Gönderimsel Kullanım: *Ol*, *Sol*, *Bul* ve *Osi*

Hem *ol* hem de *sol* karşıdaki konuşmacının konuşmasında ya da konuşmacının kendi konuşmasında dilsel ifadeyle gösterilmiş olan göndergeye

işaret edebilir.

- (24) a. A: keşe ‘zooni’⁸ že-dim.
dün zooni ye-PAST.1.SG
“Dün zooni yedim.”
B: *bul/ol/*mīnaw/*anaw/*osī/*sol ne (qalay tamaq)?
DEM ne (nasıl yemek)
“O ne (nasıl yemek)?”
- b. A: keşe qīmīz iš-tim.
dün kımız iç-PAST.1.SG
“Dün kımız içtim.”
B: men de *bu/o/*mīnaw/*anaw/*osī/so-nī žaqşī kör-emin.
ben de DEM-ACC sev-PRE.1.SG
“Ben de onu seviyorum.”

(24)’te görüldüğü gibi, *bul* ve *osī* köklü işaret sözcükleri, *ol* ve *sol* işaret sözcüklerinden farklı olarak, karşıdaki konuşmacının söyleminde gösterilmiş olan göndergeye işaret edemez. Oysa, *bul* ve *osī* karşıdaki konuşmacının söylediği tümceye göndergesi olarak işaret edebilir. Bunu (25)’teki söylem (a) ve (b)’nin arasındaki fark belirtir.

- (25) a. A: žekisembi-de ne iste-ymiz?
Pazar.günü-LOC ne yap-PRE.1.PL
“Pazar günü ne yaparız?”
B: muražay-ğa bar-ayīq pa?
müze-DAT git-IMP.1.PL Q
“Müzeye gidelim mi?”
A: žoq, bul/?ol/*mīnaw/*anaw/*osī/*sol söz-iñ žaqşī
hayır DEM söz-POS.2.SG güzel
emes.
değil
“Yok, o güzel değil.”

⁸ Japon yemeğinin bir türü.

C: bazar-ğa bar-ayıq pa?
pazar-DAT git-IMP.1.PL Q

“Pazara gidelim mi?”

A: žoq, bul/?ol/*mınaw/*anaw/*osı/*sol söz-iñ de
hayır DEM söz-POS.2.SG de
žaqsı emes.
güzel değıl

“Yok, o da güzel değıl.”

D: onda medew-ge bar-ayıq pa?
o.zaman medew-DAT git-IMP.1.PL Q

“O zaman, Medew’e gidelim mi?”

A: bul/?ol/?mınaw/*anaw/osı/?sol pikir [söz] žaqsı.
DEM fikir söz güzel

“O fikir güzel.”

b. A: žekisembi-de ne iste-ymiz?

Pazar.günü-LOC ne yap-PRE.1.PL

“Pazar günü ne yaparız?”

B: muražay-ğa bar-ayıq pa?
müze-DAT git-IMP.1.PL Q

“Müzeye gidelim mi?”

A: žoq, *bul/ol/*mınaw/*anaw/*osı/*sol žer žaqsı emes.
hayır DEM yer güzel değıl

“Yok, o güzel yer değıl.”

C: bazar-ğa bar-ayıq pa?
pazar-DAT git-IMP.1.PL Q

“Pazara gidelim mi?”

A: žoq, *bul/ol/*mınaw/*anaw/*osı/*sol žer de žaqsı
hayır DEM yer de güzel
emes.
değıl

“Yok, o da güzel yer değıl.”

D: onda medew-ge bar-ayıq pa?
o.zaman medew-DAT git-IMP.1.PL Q

“O zaman, *Medew*’e gidelim mi?”

A: *bul/ol/?mīnaw/*anaw/*osī/sol žer žaqšī.

DEM yer güzel

“O yer güzel.”

(25)(a)’da konuşmacı A’nın ikinci söylemindeki *bu* işaret sözcüğünün göndergesi konuşmacı B’nin tüm tümcesidir. Öte yandan, (25)(b)’de konuşmacı A’nın ikinci söylemindeki *ol* işaret sözcüğü konuşmacı B’nin söylem içerisindeki sözcük ‘*muražay*’a işaret etmektedir.

Üstelik, *bul* ve *osī*’nin aynı konuşmacının art arda gelen tümcelerinde önceden getirilmiş olan göndergeye işaret etmesi mümkündür.

(26) 1. **k, q, p** qataŋ dawıssız-dar-ı-na ayaqtał-ğan söz-ge
k q p sert ünsüz-PL-POS.3.SG-DAT bit-PART söz-DAT
dawıstı dibis-tan bastal-atın qosımša žalğan-sa, **bul** qataŋ
ünlü ses-ABL başla-PART sonek bağlan-COND DEM sert
dawıssız-dar uyaŋ-ğa aynal-adı:
ünsüz-PL yumuşak-DAT değış-PRE.3.SG

“k, q, p sert ünsüzleriyle biten sözcüğe ünlü sestem başlayan sonek bağlandığında, bu sert ünsüzler yumuşağa dönüşür.” (Sergaliyev, 1992: 14)

(27) Tübır-ge qosımša žalğan-ğan žağday-da atal-ğan
kök-DAT ek bağla-PART hal-LOC söylen-PART
buwın tür-ler-i özgeris-ke tūs-üw-i
hece şekil-PL-POS.3.SG değışme-DAT düş-NOML-POS.3.SG
äbden mümkün. Aytalıq, *bas* de-sek, bitew buwın
elbette mümkün mesela baş de-COND.1.PL kapalı hece
eken-i sözsiz. Al **osī** söz-ge **im** taweldik žalğawın
olma-POS.3.SG kesin ve DEM söz-DAT *im* iyelik sonek
žalğa-saq, *basim* bol-ar e-di de, buwın-ğa
bağla-COND.1.PL *basim* ol-PRE i-PAST.3.SG de hece-DAT
böl-gen-de *ba-sim* bol-ıp šiğ-adı,.....
böl-PART-LOC *ba-sim* ol-CONV çık-PRE.3.SG

“Köke ek bağlanmış haliyle söylenen hece şekillerinin değışmesi elbette

mümkün. Örneğin, ‘bas’ desek, kapalı hece olması kaçınılmazdır. Bu söze ‘im’ iyelik soneki bağladığımızda, ‘basım’ olur.” (Serğaliyev, 1992: 11)

(25)’ten (27)’ye kadar gösterilen örneklerden “non-deictic use”daki *bul* ve *osî* köklü işaret sözcüklerinin göndergelerinin dilsel ifade olmadığı söylenebilir. Konuşmacı *bul* ya da *osî* köklü işaret sözcükleriyle önceden söylenen söyleme ya da sözün kendisini işaret ettiği düşünülebilir. Bu kullanım Lyons’un (1977: 667)’de söylediği “textual deixis” olması mümkündür.

“Gönderimsel kullanım”daki Kazakça işaret sözcüklerinin işlevleri, şimdilik, (28)’deki gibi özetlenir.

(28) *bul* ve *osî*: önceden söylenen söyleme ya da söze “textual deixis” (Lyons, 1977: 667) olarak işaret eder.

ol ve *sol*: önceden söylenen söyleme dilsel ifade olarak getirilmiş olan göndergeye işaret eder.

Bul ve *osî* köklü işaret sözcüklerinin arasındaki daha ince fark yine (25)(a)’dan belli olur. (25)(a)’da konuşmacı A diğer konuşmacıların önermelerinden konuşmacı D’ninkini seçmiştir. Diğer önermelere yalnız *bul* işaret sözcüğüyle işaret edildiği halde, konuşmacı D’nin fikrine *osî* işaret sözcüğü tarafından da işaret edilebilmektedir. Bu örnekten *osî* işaret sözcüğünün *bul* işaret sözcüğünden farklı olarak, birkaç göndergeden birini seçip işaret ettiği görülmektedir

Ol ve *sol* köklü işaret sözcükleri arasındaki fark ise, (25)(b)’yle açıklanır. Bu söylem dizisinde konuşmacı A sadece dördüncü söyleminde *sol* işaret sözcüğünü kullanabilmektedir. Bu durum (25)(a)’da *osî* işaret sözcüğünün kullanıldığı durumla aynıdır. *Sol* işaret sözcüğünün işlevi, birkaç göndergeden birini seçerek işaret edip, diğerlerini seçmediğini göstermektedir. Bu betimlemeyle (24)’teki *sol*’un kullanımını da anlatmak mümkündür. Bu betimleme, (29)’dan (31)’e kadar olan örneklerde *sol* köklü işaret sözcüklerinin kullanıldığını da anlatmaktadır.

(29) stol-da ne bol-sa, *bu/*o/*mınaw/*anaw/*osî/so -nî
masa-LOC ne ol-COND.3.SG DEM-ACC

že-ymin.

ye-PRE.1.SG

“Masa da ne varsa, onu yerim.”

- (30) ne ber-señ, *bu/*o/*mınaw/*anaw/*osı/so-ni že-ymin.
ne ver-COND.2.SG DEM-ACC ye-PRE.1.SG
“Ne verirsen, onu yerim.”

- (31) qay-da bol-sañ, *bul/*ol/*mınaw/*anaw/*osı/sol žer-di
nere-LOC ol-COND.2.SG DEM yer-ACC
žaqsı kör.
sev-IMP.2.SG
“Nerede oturursan, orayı sev.”

Örneğin, (29)’daki tümcenin anlamı, masada ekmek varsa o ekmeği, elma varsa o elmayı, ve bisküvi varsa o bisküviyi yiyip diğerini yememesidir.

Buraya kadar gördüğümüz *Gönderimsel kullanımdaki Kazakça işaret sözcüklerinin işlevleri* (32)’deki gibi özetlenir.

- (32) **bul**: önceden söylenen söyleme ya da söze “textual deixis” olarak işaret eder.
osı: önceden söylenen söylemlerden ya da sözlerden birini seçip “textual deixis” olarak işaret eder.
ol: önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye işaret eder.
sol: önceden söyleme getirilmiş olan göndergelerden birini seçip gösterir.⁹

2.3. Kazakça İşaret Sözcüklerinin Dizgesi

Kazakça işaret sözcükleri hakkında buraya kadar anlattıklarım (33)’teki gibi özetlenir.

⁹ Göndergenin söyleme dilsel ifadeden diğer yöntemle getirilebildiğini varsayıyorum.

(33) Kazakça işaret sözcüklerinin işlevleri ve dizgesi

	Deictic kullanım (Konuşma alanında görülen göndergeye işaret eder.)		Non-deictic kullanım (Konuşma alanında görülmeyen göndergeye işaret eder.)		
			Bağımsız kullanım		Gönderimsel kullanım
bul	Önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye işaret eder	Yakın gönderge	Önceden söylenen söyleme ya da söze “textual deixis” olarak işaret eder.		
ol		Uzak gönderge			Önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye işaret eder
minaw	Söyleme yeni bir gönderge getirir	Yakın gönderge	Söyleme yeni bir gönderge getirir	Yeni bilgi olan gönderge	
anaw		Uzak gönderge		Konuşmacıların paylaştığı bilgideki gönderge	
osi	Önceden söyleme getirilmiş olan göndergelerden birini seçip işaret eder	Yakın gönderge	Önceden söylenen söylemlerden ya da sözlerden birini seçip “textual deixis” olarak işaret eder		
sol		Uzak gönderge			Önceden söyleme getirilmiş olan göndergelerden birini seçip gösterir

4. Sonuç

Şimdiye kadar gösterilmiş olan Türkçe ve Kazakça işaret sözcüklerinin özelliklerini karşılaştıralım.

(34) Türkçe ve Kazakça işaret sözcükleri arasındaki benzerlikler

- i) Sayı ve çeşit farklılığına rağmen, iki dilin işaret sözcükleri “deictic use”da mesafe şartına göre ikiye ayrılır.

Türkçe: yakın---*bu* / uzak---*o*

Kazakça: yakın--- *bul, osi, minaw* / uzak--- *ol, sol, anaw*

Orta uzaklığı gösteren işaret sözcüğü yoktur.

- ii) İki dilin işaret sözcükleri, işaret edilen göndergelerin söylemdeki durumlarıyla ilgili şartlara (söylemsel şartlara) göre gruba ayrılır. Türkçe işaret sözcükleri ikiye, Kazakça işaret sözcükleri ise üçe ayrılır.

Türkçe: 1) söylemde yeni gösterilen göndergeye işaret eden

--- *şu*

2) önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye

işaret eden --- *bu, o*

Kazakça: 1) söylemde yeni gösterilen göndergeye işaret eden

--- *mīnaw , anaw*

2) önceden söyleme getirilmiş olan göndergeye işaret

eden --- *bul, ol*

3) önceden söyleme getirilmiş olanlardan birini seçip

işaret eden --- *osi, sol*

(35) Türkçe ve Kazakça işaret sözcükleri arasındaki farklar

- i) “Deictic use”da Kazakça işaret sözcüklerinin hepsine mesafe şartı uygulanır. Öte yandan, Türkçe işaret sözcüklerinden *şu* köklü işaret sözcüklere mesafe şartı uygulanmaz.
- ii) Türkçe’de seçme işlevini taşıyan işaret sözcüğü yoktur.

Kinsui, Okazaki ve Jo (2002) üç köklü işaret sözcüklerine sahip olan Japonca, Korece ve Türkçe’yi karşılaştırıp, bu dillerin arasında yakın ve uzak göndergeyi gösteren işaret sözcük işlevlerinin fazla fark olmadığını belirtmişlerdir. Ne yakın ne uzak göndergeyi gösteren üçüncü işaret sözcüklerinin dillere göre değişik işlevlerinin olduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra tarihsel açıdan Japonca, Korece ve Türkçe’nin işaret sözcüğü dizgesinde yakınlığı ve uzaklığı gösteren işaret sözcüklerinin taşımadığı işlevleri göstermek için üçüncü işaret sözcüklerinin ortaya çıkmış olabileceği tahmin edilmektedir. Kazakça işaret sözcüklerinin mesafe şartına göre ikiye ayrıldığını ortaya atan çalışmamın Kinsui, Okazaki ve Jo’nun (2002) yukarıda belirtilen araştırmalarını desteklediği görülmektedir. Ayrıca, Türk dillerinden Azerice’de de sadece iki köklü işaret sözcüklerinin (yani *bu* ve *o*’nun) olması da onların savlarını destekleyebilmektedir. Ancak, Kinsui, Okazaki ve Jo’nun (2002) savını kanıtlamak için daha ayrıntılı veri gerekmektedir. Bunun için diğer dillerin işaret sözcüklerinin araştırılması

beklenmektedir. Benim bu çalışmam da bundan sonraki çalışmalara yol açacaktır.

Kaynakça

- Ğılažden Osman. (1982) *Qisqaša qazaq tili grammatikasi*. Beijing: Ulttar Baspası.
- Hayasi, Tooru. (1988) On Turkish demonstratives. *Tokyo University Linguistic Papers '88*. 229-238.
- Hayasi, Tooru. (2004) Türkçe ve Japonca işaret sözcükleri üzerine bir deneme. *Dilbilim Araştırmaları 2004*. 51-62. İstanbul: Boğaziçi Üniveristesi Yayınevi.
- İsqaqov, Axmediy. (1991) *Qazirgi qazaq tili morfolojiya*. Almatı: Ana Tili.
- Kinsui, Satoshi, Tomoko Okazaki ve Migyon Jo. (2002) Sizisi no rekisiteki/ taisyoogengogakuteki kenkyuu -nihongo/kankokugo/torukogo- [Japonca, Korece ve Türkçe işaret sözcüklerinin tarihsel ve karşılaştırmalı bir araştırma]. In N. Ogosi (ed.), *Taisyoo gengogaku*. 217-247. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Lyons, John. (1977) *Semantics*. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Serğaliyev, Mırzatay. (1992) *Qazaq tili*. Almatı: Atamura.
- Zhang, Dingjing. (2004) *Xiandai hasakeyu shiyong yufa*. Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe. [*Modern Kazakça pratik grameri*. Beijing: Merkez Halk Üniversitesi Yayınevi].

トルコ語とカザフ語の指示詞の対照研究

西岡いずみ

トルコ語の3系列の指示詞 *bu*, *şu*, *o* と、カザフ語の6系列の指示詞 *bul*, *ol*, *sol*, *osï*, *minaw*, *anaw*の間には、以下のような類似点と相違点が見られる。

<類似点>

- i) 両言語の指示詞は、数と種類の違いにも関わらず、*deictic use* において距離の条件に従って2系列に分かれる。

トルコ語：近称---*bu* / 遠称---*o*

カザフ語：近称--- *bul*, *osï*, *minaw* / 遠称--- *ol*, *sol*, *anaw*

いわゆる「中称」の指示詞はない。

- ii) 両言語の指示詞はさらに、指示対象の談話における状況に従っていくつかの系列（トルコ語は2系列、カザフ語は3系列）に分かれる。

トルコ語： 1) 談話に初めて導入される対象を指示する

--- *şu*

- 2) すでに談話に導入されている対象を指示する

--- *bu*, *o*

カザフ語： 1) 談話に初めて導入される対象を指示する

--- *minaw*, *anaw*

- 2) すでに談話に導入されている対象を指示する

--- *bul*, *ol*

- 3) すでに談話に導入されている対象の中から一つを選んで指示する --- *osï*, *sol*

<相違点>

- i) *Deictic use* において、カザフ語の指示詞のすべてに距離の条件が適用されるのに対し、トルコ語の指示詞の内の *şu* 系列には距離の条件が適用されない。

- ii) トルコ語には選択機能をもつ指示詞がない。

(初稿受理日 2008年4月1日 最終稿受理日 2008年7月24日)